

Universitatea Babeș-Bolyai
Facultatea de Istorie și Filosofie

**HABITAT ȘI VIAȚĂ COTIDIANĂ ÎN CASTRUL AUXILIAR DE LA
BUCIUMI (JUD. SĂLAJ) ÎN LUMINA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE**

REZUMAT

Coordonator

Prof. univ. dr. Nicolae Gudea

Doctorand

David-Timotei Petruț

Cluj-Napoca

2013

Cuprins

Cuvânt înainte

1. Introducere

- 1.1. Argument
- 1.2. Metodologia cercetării

2. Studiul vieții cotidiene în mediul militar roman. Aspecte legate de stadiul cercetării, terminologie și metodologie în cercetarea europeană și în cea autohtonă

- 2.1. Conceptul de „viață cotidiană”. Considerații terminologice
- 2.2. Teme și subiecte de cercetare legate de viața cotidiană a soldaților romani.
Stadiul cercetării la nivel european
- 2.3. Stadiul cercetării la nivelul Daciei romane

3. Sursele scrise (papirologice) referitoare la viața cotidiană a soldaților romani în epoca principatului

- 3.1. Tipurile de surse papirologice abordate
- 3.2. Documente oficiale și corespondența personală a soldaților și a ofițerilor
- 3.3. Reconstituirea activităților curente ale soldaților prin prisma surselor scrise

4. Castrul auxiliar de la Buciumi

- 4.1. Date generale (amplasamentul, semnificația strategică, poziția geografică, garnizoana)
- 4.2. Istoricul cercetărilor în castrul de la Buciumi
  - 4.2.1. Cunoștințele premergătoare debutului cercetărilor arheologice
  - 4.2.2. Cercetările arheologice din perioada 1963–1970
  - 4.2.3. Cercetările arheologice din perioada 1971–1976; campania de cercetare din 1997
  - 4.2.4. Stadiul publicării rezultatelor cercetărilor din castrul de la Buciumi
- 4.3. Structura și organizarea internă a castrului
  - 4.3.1. Castrul în faza de pământ (perioada 1)

4.3.2. Castrul în faza de piatră (perioada 2)

5. Materialul ceramic inedit, descoperit în barăcile castrului în perioada 1971-1976

- 5.1. Vasele de uz comun. Cuantificare și analiză tipologică
  - 5.1.1. Considerații terminologice preliminare
  - 5.1.2. Sistemul tipologic
  - 5.1.3. Clasificarea tipologică
    - 5.1.3.1. Vase de gătit
    - 5.1.3.2. Vase de servit mâncare și vasele de băut
    - 5.1.3.3. Vase utilitare
- 5.2. Vasele ceramice descoperite în perioada 1963-1970, publicate în studii monografice. Caracteristici generale
- 5.3. Categoriile speciale de vase
  - 5.3.1. *Terra sigillata*
  - 5.3.2. Amforele
  - 5.3.3. Imitațiile locale de *terra sigillata*
  - 5.3.4. Vasul cu inscripție de tip *graffito*
  - 5.3.5. Ceramica cu pereții subțiri
  - 5.3.6. Ceramica glazurată
  - 5.3.7. Vasele miniaturale
- 5.4. Alte categorii de obiecte ceramice
  - 5.4.1. Opațele
  - 5.4.2. Instrumente de producție
  - 5.4.3. Jetoanele de ceramică
  - 5.4.4. Proiectilele de praștie (*glandes*)
  - 5.4.5. Statueta de teracotă
  - 5.4.6. *Turibula*
  - 5.4.7. Fusaiole
- 5.5. Aspecte tehnologice. Analiza pastelor ceramice
  - 5.5.1. Scopul și premisele analizei pastelor ceramice
  - 5.5.2. Caracteristicile tehnologice ale recipientelor ceramice
  - 5.5.3. Repertoriul codurilor pastelor ceramice
- 5.6. Aspecte funcționale
  - 5.6.1. Aspectele tehnologice ale funcționalității vaselor
  - 5.6.2. Urmele fizice ale folosirii vaselor
  - 5.6.3. Aspecte legate de modul de întrebuințare a vaselor de gătit și a vaselor de servit

6. Concluzii privind aspectele vieții cotidiene castrul de la Buciumi

- 6.1. Aspecte ale aprovizionării cu bunuri a castrului
- 6.2. Aspecte privind producția militară
- 6.3. Practici culinare. Problema dietei militare
- 6.4. Activități curente în barăci: urme ale practicilor cultice ale soldaților; aspecte privind petrecerea timpului liber

7. Abrevieri și bibliografie

8. Lista ilustrațiilor

9. Planșe

Cuvinte cheie: armata romană, castrul de la Buciumi, viață cotidiană, dietă militară, producție militară, aprovizionarea castrului, ceramică romană, barăcile castrului.

REZUMAT

Lucrarea de față și-a propus să studieze armata romană, mai precis una din numeroasele comunități militare din Imperiu, cea a castrului de la Buciumi (*Dacia Porolissensis*), într-o manieră diferită față de majoritatea studiilor privind armata romană din Dacia. Obiectivul asumat este obținerea unui set de informații cu privire la mai multe aspecte ale vieții cotidiene a soldaților romani din garnizoana de la Buciumi, respectiv integrarea acestor date în contextul mai larg al cunoștințelor actuale referitoare la modul de viață al soldaților din Imperiul Roman. Conceptul de viață cotidiană și habitat este definit din perspectiva sociologiei, antropologiei și a istoriei vieții cotidiene fiind adaptat nevoilor și temelor de cercetare specifice arheologiei romane.

Sursa primară a acestui demers constă din materialul ceramic provenit din barăcile castrului de la Buciumi în urma cercetărilor arheologice din perioada 1971-1976, deocamdată nepublicate. Reconstituirea modului de viață al soldaților romani, se bazează pe datele provenite din cercetările arheologice ale ultimelor decenii, cu precădere din Europa occidentală, respectiv pe informațiile oferite de sursele papirologice militare din secolele 1-3 p.Chr.

Analiza descoperirilor de ceramică conferă posibilitate studierii registrului cel mai vast de aspecte legate de modul de viață al unei comunități, printre care aspectele economice, producția meșteșugărească, practicile culinare, atingând astfel probleme generale legate de influențe culturale și manifestările identitare ale unor categorii sociale care nu pot fi abordate în mod direct prin alte mijloace de cercetare.

Lucrarea este structurată pe din șase capitole, însoțite de abrevieri bibliografice, lista ilustrației și planșe.

Capitolul 1 (Introducere) cuprinde aspecte generale privind subiectul și modul de realizare a lucrării. Sunt expuse obiectivele lucrării, respectiv argumentele pentru necesitatea unei astfel de investigații, subliniindu-se totodată motivele aflate la baza alegerii castrului auxiliar de la Buciumi pentru acest demers. Această alegere s-a bazat, printre altele, pe faptul că respectivul obiectiv militar roman este unul dintre cel mai complet cercetate castru din Dacia, fiind totodată printre

puținele în care au fost dezvelite complet majoritatea barăcilor identificate. Materialul extrem de bogat rezultat din ultimele campanii de cercetare a rămas inedit, având în plus avantajul unei înregistrări arheologice mai precise, prin consemnarea unor detalii planimetrice oferite în cazul majorității descoperirilor.

Capitolul al 2-lea (Studiul vieții cotidiene în mediul militar roman. Aspecte legate de stadiul cercetării, terminologie și metodologie în cercetarea europeană și în cea autohtonă) cuprinde definirea conceptului de viață cotidiană în mediul militar roman din epoca principatului, și clasificarea aspectelor și temelor care aparțin acestei direcții de cercetare. Clasificarea respectivă s-a bazat atât pe aspecte legate în mod tematic de subiectul discutat, cât și pe aspecte determinate de caracterul cercetării și diferitele moduri de abordare a subiectului în literatura de specialitate. Modelul rezultat constă din următoarele subiecte de cercetare: 1) aprovizionarea cu bunuri a castrelor, 2) arhitectura militară și analiza utilizării spațiului în castre, 3) producția militară, 4) practicile culinare militare („dieta militară”), 5) rutina zilnică și activitățile recurente în castre, 6) aspecte ale identității militare.

Capitolul al 3-lea (Sursele scrise <papirologice> referitoare la viața cotidiană a soldaților romani în epoca principatului) cuprinde analiza izvoarelor papirologice referitoare la modul de viață al soldaților romani în epoca imperială. Informațiile oferite de către aceste texte, atât cele oficiale, produse de către aparatul birocratic al administrației militare, cât și cele cu caracter personal, contribuie cu date utile la interpretarea unor fenomene arheologice concrete. Aceste documente, a căror număr sporește în mod constant, dezvăluie detaliile unor aspecte care fie nu au putu fi lămurite până în momentul de față, fie au rămas neatinse de către cercetarea arheologică. Aceste aspecte includ: funcționarea aparatului administrativ al castrelor, activitățile și sarcinile zilnice ale soldaților, modalitățile de aprovizionare a soldaților cu diverse bunuri, consumul de alimente și băuturi în castre. În această privință deosebit de instructive sunt registrele și rapoartele oficiale de efective, care ne dezvăluie proporția surprinzător de mare a soldaților care erau angrenați în misiuni în afara castrelor, cauzând astfel reducerea garnizoanei cu până la două treimi din efectivele totale. La fel de importante sunt registrele de sarcini ale soldaților, care oferă detalii asupra rutinei zilnice din castre. În privința problemei aprovizionării cu bunuri, dar și a consumului de alimente și băuturi, descoperirea listelor cu evidența centralizată a tranzacțiilor și a corespondenței dintre soldați și negustori, a contribuit la crearea bazelor cercetării arheologice a acestor aspecte.

Capitolul al 4-lea (Castrul auxiliar de la Buciumi) cuprinde: 1) date generale referitoare la amplasamentul și semnificația strategică, poziția geografică, garnizoana castrului; 2) prezentarea sintetică a istoricului cercetării castrului și a stadiului publicării rezultatelor din acest obiectiv militar; respectiv 3) date referitoare la structura castrului în cele trei faze de construcție identificate.

Capitolul al 5-lea (Materialul ceramic inedit, descoperit în barăcile castrului în perioada 1971-1976) este cel mai amplu capitol al lucrării. Acesta cuprinde un subcapitol de considerații terminologice (în care este analizată dualitate terminologică a ceramicii romane, fiind expuse principiile terminologice din acest studiu), descrierea sistemului tipologic, analiza tipologică a descoperirilor, urmat în cazul fiecărei categorii de catalogul materialului aferent. Următoarele etape ale investigației cuprind analiza aspectelor tehnologice, respectiv a celor funcționale.

Analiza materialului ceramic este divizată în două părți majore: analiza recipientelor ceramice, respectiv analiza celorlalte categorii de artefacte ceramice, în cazul de față, aceste categorii includ: opaițe, statuete de teracotă, proiectile de praștii, creuzete, tipare de turnare. Cuantificarea acestui material s-a produs cu ajutorul unei baze de date Microsoft Access 2013, datele fiind exportate din program sub forma unui catalog analitic, în cazul vaselor ceramice speciale (*terra sigillata*, amfore, etc.) și a descoperirilor speciale de ceramică, respectiv sub formă de tabel în cazul vaselor de uz comun.

Analiza vaselor ceramice, este bazată pe o abordare integrată, aceasta axându-se pe trei linii de investigație: 1) tipologia (analiza formală), 2) aspectele tehnologice și 3) analiza funcțională. Între cele trei aspecte există o relație de influență reciprocă și întrepătrundere. Punctul de pornire este reprezentat de către analiza și clasificarea tipologică a formelor recipientelor prezente în materialul studiat. Pe baza unor criterii funcționale și tehnologice preliminare, această clasificare este împărțită în două secțiuni. Categoria ceramicii de uz comun, care reprezintă cca. 90% din totalul materialului studiat, este grupată în trei mari categorii funcționale: 1) vase de gătit, 2) vase de servit mâncare și de băut, respectiv 3) vase utilitare. Piese respective sunt analizate în cadrul unui sistem tipologic elaborat pentru acest material, pe baza sistemului de codificare conceput de către J.Cl. Gardin.

Categoria vaselor de gătit constă din următoarele tipuri de vase: oale (38%), castroane (10%) și platouri de gătit (52%).

Categoria vaselor de servit mâncare și a celor de băut sunt discutate împreună. Acest fapt se datorează în primul rând întrebuirii lor în cadrul aceluiași practici, existând în unele cazuri

posibilitatea funcționalității duble, cum ar fi bolurile de dimensiuni mici sau categoria denumită cupe-boluri. Categoria constă din: boluri (65%), farfurii (11%) și platouri de servit (15%), în cazul vaselor de vase de servit mâncarea, respectiv cupe (2%), cupe de tip bol (6%) și pahare (1%) în ceea ce privește vasele de băut.

Categoria vaselor utilitare include o gamă largă de recipiente cu funcții relativ variate. Numitorul comun al acestor vase este funcția adiacentă pe care îl ocupă atât în procesul de preparare al mâncărurilor și al băuturilor, cât și în cel de servirea acestora. Au fost incluse în primul rând vasele folosite în procesul culinar, care nu erau produse pentru a intra în contact direct cu focul. Categoria constă din: căni (38%), ulcioare (23%), *dolia* (25%), *mortaria* (10%), strecurători (3%), amforete (1%).

În ceea ce privește vasele *terra sigillata*, în perioada 1963-1970, au fost identificate 23 de vase, dintre care 20 provin din barăcile cercetate până la momentul respectiv, în timp ce două figurează cu locul descoperirii necunoscut. Cea de-a doua perioadă de cercetări a rezultat în descoperirea a unui număr aproape dublu de fragmente de *terra sigillata* provenite de la vase individuale, numărul exact al descoperirilor din această perioadă fiind de 39 (dintr-un număr total de 52 de fragmente). Majoritatea fragmentelor determinabile tipologic aparțin tipului Dragendorff 37 (15 fragmente), urmată de paharele de tip Dragendorff 33 (6 fragmente), în timp ce restul tipurilor sunt reprezentate doar prin una sau două fragmente (Dragendorff 35, Dragendorff 36, Curle 15, Curle 21, Curle 23, Ludowici Tg, Déchelette 72), iar un număr de 7 exemplare sunt indeterminabile din acest punct de vedere.

În materialul arheologic inedit, provenit din cercetările arheologice de la Buciumi din prima parte a anilor '70 au fost identificate până la momentul de față 5 fragmente de amfore. În cadrul acestora 2 aparțin tipului Dressel 6B, respectiv Zeest 90, iar un fragment aparține tipului Aquincum 78. Toate amforele descoperite, cu excepția tipului Aquincum 78, în cazul căruia nu se cunoaște conținutul transportat, erau recipiente produse pentru transportul vinului de măsline.

Până în momentul de față în au fost identificate fragmente provenind de la un număr de 12 vase care aparțin categoriei imitațiilor locale de *terra sigillata*. Aproape toate exemplarele (cu excepția a două fragmente, ambele copii ale tipului Dragendorff 37) sunt copii mai mult sau mai puțin fidele ale unor forme lise, în procesul de producție ne fiind întrebuințate tipare.

Vasele ceramice speciale, pe lângă cele prezentate mai sus, cuprind un fragment de farfurie, imitație a tipului Curle 15 cu inscripție de tip graffito care desemnează proprietarul vasului; un

fragment de cupă cu pereții subțiri, piesă de import provenită probabil din Italia; două fragmente de vase cu glazură plumbiferă; două vase miniaturale întregi, constând dintr-o cupă, respectiv o oală.

În ceea ce privește obiectele speciale de ceramică, acestea prezintă o varietate deosebită. Numărul opaițelor publicate din castrul de la Buciumi este de 59 de piese, la care se pot adăuga cu această ocazie încă 3 fragmente inedite. Din punct de vedere tipologic, opaițele din barăcile castrului de la Buciumi se împart 4 categorii: 1) tipurile din categoria *Firmalampen* (Loeschcke IX-X), 2) Loeschcke I și Loeschcke I *similis*, 3) Loeschcke VIII, respectiv 4) opaițele produse la roată (*circular wheel-made lamps*), la care se adaugă categoria fragmentelor indeterminabile din punct de vedere tipologic.

Instrumentele de producție de ceramică analizate cuprind trei piese din repertoriul ustensilelor de prelucrat metalele neferoase. Este vorba despre două creuzete păstrate intact, respectiv un fragment de valvă aparținând unui tipar pentru turnat piese din bronz. La acestea se adaugă piesele descoperite în decursul săpăturilor din perioada 1963-1970, în total 33 de creuzete. Marea majoritate a acestora (18 fragmente) provin din baraca 5.

Conform studiului monografic, în primii ani de cercetare arheologică la Buciumi, au fost descoperite de 34 de jetoane, dintre care potrivit autorilor, 5 exemplare au fost produse în atelierele de olărit, restul fiind obținute prin prelucrarea fragmentelor de vase. Cercetările întreprinse în perioada următoare (1971-1976) au scos la iveală 17 exemplare, toate produse prin reciclarea vaselor ceramice. Pe baza cunoștințelor actuale se poate afirma că în marea majoritate a cazurilor, prezența acestor piese în mediul militar indică activități legate de jocuri de masă.

Până în momentul de față au fost publicate 44 de proiectile de praștie, dintre care 8 sunt din piatră, restul fiind din ceramică. La acest număr putem adăuga încă 27 de exemplare. Marea majoritate este formată și în acest caz din proiectile de ceramică (20), doar 7 dintre acestea constând fie din pietre de râu, fie din fragmente prelucrate sumar de calcar sau gresie.

Cercetările arheologice de la Buciumi au scos la iveală un număr de 5 statuete de teracotă. Din perioada ulterioară publicării studiului monografic provine o singură descoperire de acest fel. Este vorba despre o statueta reprezentând-o probabil pe zeița Venus pe un soclu rectangular. Statueta este produsă în tipar, metoda de producție fiind identică cu cea a opaițelor.

Cupele cu picior, destinate arderii substanțelor aromatice, cunoscute din izvoarele scrise drept „*turibula*” sunt de regulă asociate cu activități cultice. primii ani de cercetări arheologice de

la Buciumi, au fost descoperite 12 *turibula*, cu excepția a două exemplare, toate provenind din barăcile castrului. Majoritatea absolută (8 exemplare) a acestor piese provin din baraca 5. În cadrul materialului încă nepublicat se regăsesc 10 fragmente, aproape toate (7 exemplare) provenind din baraca 1.

Fusaiiolele în contextul culturii materiale romane provinciale se prezintă sub forma unor obiecte circulare, găurite în mijloc, produse de regulă din ceramică. Acestea erau folosite în procesul de tors, având scopul de a regla învârtirea fusului. Pe parcursul primei etape de cercetare din castrul de la Buciumi, au fost înregistrate 7 astfel de artefacte, care cu o singură excepție provin din barăcile castrului. Cercetările din perioada 1971-1976 au scos la iveală alte 2 exemplare, din baraca 1, respectiv baraca 2.

Capitolul al 6-lea cuprinde concluziile formulate ca urmare a analizelor tipologice, tehnologice și funcționale.

1) Aspecte legate de problema aprovizionării castrului de la Buciumi au putut fi surprinse în cazul vaselor *terra sigillata*, respectiv a amforelor. În privința *sigillatelor*, lipsa materialului datat în perioada întemeierii provinciei reflectă probabil insuficiențele sau chiar inexistența sistemului de aprovizionare cu asemenea produse în primii ani de după conflictul dacic. Numărul redus de vase datate în secolul 3, este în concordanță cu o situație generală observată în provinciile europene, și explicată în general printr-o scădere semnificativă a producției. În ceea ce privește sursele de aprovizionare, s-a constatat faptul că acestea sunt foarte diverse, nu s-a putut stabili, cel puțin la nivelul fragmentelor determinabile, o sursă dominantă. Vasele provin în proporție aproape egală din marile centre de la Lezoux, respectiv Rheinzabern. Acest fapt indică existența unei piețe relativ diversificate și caracterizată de o oarecare competiție între marii producători de *terra sigillata* din partea europeană a Imperiului.

Numărul mic de amfore de ulei, în aparentă contradicție cu unele opinii legate de dieta militară, nu reprezintă o situație excepțională, ea fiind semnalată și în alte provincii, putem presupune că doar corpul ofițerilor folosea acest produs. În ceea ce privește aprovizionarea cu vin, lipsa amforelor indică faptul că vinul era furnizat local sau regional, în cazul acesta fiind transportat în butoaie, acest fapt explicând lipsa dovezilor arheologice.

2) Problema producției militare, constă din două aspecte, producția ceramică proprie (sau aflată sub coordonarea trupei), denumită în literatura de specialitate „ceramică legionară”, respectiv producerea și repararea echipamentului militar, în atelierul sau atelierile (*fabricae*) aflate

în castru. În cadrul ansamblului de față, există un număr relativ mare de aspecte care indică o producție ceramică de tipul ceramici legionare. Această producție orientată în primul rând spre consumul militar, continuând producția aceluiași tipuri cu care au deservit trupele în timpul șederii lor în Pannonia, probabil s-a extins în cele din urmă și în mediul civil din zonă.

3) Informațiile referitoare la practicile culinare din castrul de la Buciumi provin în primul rând din analiza categoriilor vaselor de gătit, a vaselor de servit, iar într-o mai mică măsură a vaselor utilitare. Metoda de analiză aplicată a cuprins trei trepte: evaluarea componenței categoriilor funcționale, analiza funcționalității vaselor pe baza observațiilor legate de caracteristicile tehnologice ale acestora, respectiv pe observațiile legate de urmele de folosire ale vaselor.

4) Problema activității curente în barăci cuprinde în principal trei aspecte: 1) activitățile cultice ale soldaților, 2) activitățile de recreere, respectiv 3) aspecte legate de cadrul în care se desfășura viața cotidiană, și anume iluminatul și accesul la lumină în *contubernii*, ca și condiție esențială a oricărui tip de activitate în spații închise. Activitățile de recreere sunt bine documentate în castrul de la Buciumi în primul rând prin numărul foarte mare de jetoane din diferite materiale (ceramică, os, piatră, sticlă), dar și prin cele câteva platforme de jocuri produse din material tegular.

Multitudinea de descoperiri cu caracter cultic în barăcile castrelor printre care și câteva cazuri de altare votive indică o activitate cultică constantă, care probabil se desfășura nu doar la nivelul practicii „domestice” a contuberniilor ci și la nivelul unor sanctuare amenajate cu acest scop în fiecare baracă.

Problema accesului la lumină în interiorul contuberniilor este esențială în contextul discuției despre activitățile curente din aceste structuri. Deși peste 80% din cel 61 de opaițe au fost descoperite în barăci, s-a arătat faptul că numărul lor este mult prea mic pentru a asigura o sursă de lumină suficientă desfășurării activităților cotidiene. Există două explicații posibile pentru această situație: 1) fie ponderea opaițelor din metal, în primul rând din bronz era mult mai mare, acestea fiind reciclate în castru sau au fost extrase din castru în urma retragerii trupelor, fie 2) utilizarea metodelor alternative de iluminat, care nu lasă urme arheologice, cum ar fi lumânările, torțele, opaițele improvizate cu fitil plutitor, erau folosite într-o proporție mult mai mare decât se presupune.